

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

УДК 821.161.3.09Караткевіч+821.131.1.09Эка

Іконнікава Людміла Уладзіміраўна

кандыдат філалагічных навук,
вучоны сакратар філіяла “Інстытут
літаратуразнаўства імя Янкі Купалы”
Цэнтра даследаванняў беларускай
культуры, мовы і літаратуры
НАН Беларусі
г. Мінск, Беларусь

Liudmila Ikonnikava

PhD in Philology, Scientific Secretary
of the branch “The Yanka Kupala Institute
of Literature Studies”
The Center for Belarusian Culture, Language
and Literature Research of the National
Academy of Sciences of Belarus
Minsk, Belarus
litaratura@mail.ru

ГІСТАРЫЧНАЯ РЭАЛЬНАСЦЬ І МАСТАЦКАЯ ВЫДУМКА
Ў ПРАСТОРЫ ЛІТАРАТУРНАГА ТВОРА
 (“Імя Ружы” У. Эка і “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” У. Караткевіча)

HISTORICAL REALITY AND FICTION IN THE CONTEXT
OF A LITERARY WORK
 (“The Name of the Rose” by Umberto Eco and “Christ Landed in Gorodnya”
by Uladzimir Karatkievich)

Артыкул прысвечаны асэнсаванню пытання суб’ектыўнасці і аб’ектыўнасці гісторыі, а таксама аналізу суадносін у межах літаратурнага тэксту гістарычнай рэальнасці (факта гісторыі) і мастацкай выдумкі. Даследуюцца асноўныя тыпы гістарычнага пазнання. На аснове раманаў У. Эка і У. Караткевіча аўтар артыкула раскрывае асаблівасці падыходаў італьянскага і беларускага пісьменнікаў да асэнсавання і адлюстравання гістарычнага факта ў палатне мастацкага твора.

К л ю ч а в ы я с л о в ы : *гістарычны раман; гістарычная рэальнасць; гістарычны факт; мастацкая выдумка; У. Эка; У. Караткевіч.*

The article concentrates on the understanding of subjectivity and objectivity of history, as well as on the analysis of the correlation of historical reality (historical fact) and fiction within the literary text. The main types of historical cognition are examined. Based on the novels of Umberto Eco and Uladzimir Karatkievich the author of the article reveals the peculiarities of the Italian and Belarusian writers’ approach to the understanding and depiction of a historical fact in a work of fiction.

Key words: historical novel; historical reality; historical fact; fiction; Umberto Eco; Uladzimir Karatkievich.

Асэнсаванне гістарычнай рэальнасці заўсёды вылучалася актуальнасцю і вастрэйшай. Вызначаецца яно таксама і тым, што гуманітарыстыка, у залежнасці ад галіны навукі (філасофія, літаратуразнаўства, гісторыя), па-рознаму ставіцца як да самой пастаноўкі праблемы, так і да яе разумення. Розныя погляды на сутнасць гістарычнай рэальнасці адрозніваліся ў залежнасці ад таго, якія ўяўленні (аб’ектыўныя або суб’ектыўныя) станавіліся падставай

для пазнання мінулага. Часцей за ўсё гісторыкі сваю асноўную мэту бачылі ў паказе аб'ектыўнасці гістарычнага працэсу і гістарычных ведаў; пры раскрыцці ж пытання аб'ектыўнасці гісторыі філосафамі і літаратарамі часта гублялася пэўнасць, і, адпаведна, узнікала праблема суб'ектыўнасці гістарычнага пазнання, што ў сваю чаргу выклікала пытанне аб суадносінах гістарычнага факта і выдумкі.

Натуральна, што як бы не імкнуліся гісторыкі да аб'ектыўнасці прадстаўлення мінулага, яны вымушаныя рэалізоўваць яе сродкамі суб'ектыўнасці, ці кагнітыўнымі метадамі і здольнасцямі, якія дапамагаюць ім скласці і ўпарадкаваць вобраз гісторыі. Так, з аднаго боку, В. Дзільтэй у сваіх “Накідах да крытыкі гістарычнага розуму” [1] вызначаў гісторыю ў якасці жыцця, як пастаянны працэс раскрыцця быцця людзей, звяртаючы ўвагу на іх перажыванні і пераацэнку каштоўнасцей. На думку навукоўцы, для таго каб з герменеўтычнага пункта гледжання зразумець гістарычную рэальнасць, трэба прымаць той факт, што падзеі мінулага ўнікальныя, непаўторныя, індывідуальныя. Усведамленню ж рэчаіснасці садзейнічаюць эмацыйныя (перажыванне) і моўныя (выраз) рэсурсы. Аднак гістарычная свядомасць, цалкам падуладная эмоцыям, выклікае скажэнне гістарычнай рэальнасці. Разам з тым, эмацыйнае ўяўленне гісторыі не з'яўляецца і ілжывым, паколькі гэта не хлусня, а ілюзорная форма ісціны. Зыходзячы з гэтага відавочна, што апісанне гістарычнага працэсу становіцца магчымым дзякуючы рацыянальным (логіка-лінгвістычным) рэсурсам нашага ўяўлення. В. Дзільтэй меркаваў, што ўяўленне чалавека настолькі шырока прадстаўленае дыскурсіўнымі сродкамі, што дазваляе ствараць пэўны аналітычны вобраз гісторыі і абагульняць гістарычны матэрыял. Адсюль вынікае, што пазнанне гістарычнай рэальнасці магчыма як пры дапамозе эмацыйнай свядомасці, так і рацыянальнага мыслення.

Мастацкая тэмпаральнасць гісторыі кожным пісьменнікам раскрываецца па-рознаму. Асабліва важна гэта ў перыяд станаўлення і развіцця жанру. На этапе фарміравання гістарычнай прозы, калі яшчэ не былі распрацаваны і выяўлены жанраўтваральныя адзнакі, мінулае малюецца кожным творцам адметна і непаўторна. У сваю чаргу сфармаваны жанр дае аўтару магчымасць выбару мастацка-гістарычных сродкаў, творчая камбінацыя якіх непасрэдна залежыць ад індывідуальнага стылю кожнага пісьменніка.

Н. І. Чорная, аналізуючы савецкую гістарычную раманістыку 1960–1970 гадоў, адзначае наступныя сродкі: прыёмы сувязі часоў, пераклічка гістарычных эпох і спыненне або накладанне розначасовых гістарычных пластоў, звязаны з гэтым ‘скразны вобраз’, які аднолькава належыць мінуламу, сучаснасці і будучыні; выкарыстанне пісьменнікамі летапісаў, якія выступаюць як сродак выкліку даверных адносін чытача, як пацвярджэнне гістарычнай асновы і як сродак аўтарытэтнага рашэння маральна-этычных і патрыятычных пытанняў. Акрамя таго, узнікае праблема асучаснівання гістарычных асоб; малавядомых гістарычных персанажаў; тых, хто не быў

зафіксаваны дакументальна, але рэальна існаваў і пакінуў яркі след у гісторыі; а таксама ‘выдуманых, але такіх, якія маглі існаваць, герояў, што ўяўляюць сабой сацыяльна і псіхалагічна распрацаваныя характары-тыпы, якія дзейнічалі ў пэўным канкрэтным часе і канкрэтна-гістарычнай абстаноўцы’ [2, с. 14]. Дадзеная пазіцыя даследчыцы супадае з меркаваннем У. Эка, які падкрэсліваў у ‘Нататках на палях «Імя ружы»’, што галоўнае ў паказе гістарычнай рэальнасці – стварэнне эпохі, у якой дзейнічаюць яе прадстаўнікі; сказанае якімі, нават калі яно не было зафіксавана, яшчэ не азначае, што не мела месца быць [3, с. 643].

І У. Эка, і У. Караткевіч плённа выкарыстоўваюць у сваёй творчасці выдумку, якая ўплывае настолькі натуральна, што гістарычная рэальнасць кампазіцыйна набывае выгляд мазаікі з перапляценнямі цытат з арыгінальных гістарычных крыніц (У. Караткевіч), альбо з упамінаннем гістарычных падзей і іх удзельнікаў, што пацвярджае дакументальна даследчыкамі-гісторыкамі (У. Эка). У творах прыкметы гістарычнай рэальнасці па-майстэрску раскрываюцца праз суадносіны літаральнага і фігуральнага (напрыклад, метафарычнага).

У дачыненні да выдумкі і гістарычнай рэальнасці ўсё залежыць ад таго, які бок пытання разглядаецца. Адныя прытрымліваюцца меркавання, што ў выдумцы ёсць толькі тое, што было раней у гістарычнай рэальнасці. Іншы ракурс сцвярджае наступнае: гістарычная рэальнасць змяшчае тое, што было выдуманна раней. Так, выдумка дазваляе ствараць розныя сцэнарыі пазнання гісторыі. І. А. Весялоўская вылучае тры тыпы фікцыянальнага дыскурсу гістарычнага пазнання: рэалістычны, фармальны і паэтычны [4, с. 19]. Любы рэалістычны дыкурс – аднаўленне гістарычнай рэальнасці, дзе пераважае падабенства і падобнасць. Такія прыкметы ў дадзеным тыпе фікцыі знаходзяць сваю рэалізацыю пры дапамозе прыёмаў пераймання (мімесіс), імітацыі. Яны ж садзейнічаюць стварэнню эфекту сапраўднасці гістарычнай рэальнасці, мінулых падзей (праўдзівасці фактаў гісторыі).

Асновай фармальнага тыпу з’яўляецца захаванне прадпісанняў логікі і лінгвістыкі пры пабудове гістарычных тэкстаў. У дадзенай разнавіднасці пераважаюць прыкметы адвольнасці, умоўнасці і канвенцыянальнасці. Рэалізацыя праўдападабенства выдумкі магчымая пры дапамозе ідэалізацыі і абстрагавання гістарычных тлумачэнняў або гістарычных апісанняў [4, с. 19]. Сур’ёзнасць і выразнасць іх формаў садзейнічае канструяванню пэўных гістарычных тэндэнцый, законаў або фактаў, а таксама – нормаў, каштоўнасцей і ідэалаў.

У аснове паэтычнага (або фігуральнага) тыпу знаходзіцца трансцэндэнтальная здольнасць уяўлення. Яна дае магчымасць пабудовы ўнутранай мадэлі анталагічнага пазнання. Разам з тым дадзеная здольнасць выступае сувязным звяном паміж чыстым мысленнем і чыстым сузіраннем. Уяўленне свабоднае ва ўспрыманні прадметаў і падзей, якія рэпрэзентуюцца незалежна ад таго існуюць яны ці не [4, с. 14]. Яшчэ адной яго адметнай рысай

з'яўляюцца ўласціваці формаўтварэння, дзе ствараецца канструкцыя прадметнага ладу чаго-ці каго-небудзь. Такім чынам, уяўленне выступае ў ролі пасярэдніка, які звязвае мысленне і ўспрыманне. Яно ж выступае гарантам прадуктыўнасці і завершанасці пазнавальнага дзеяння.

У рамане і У. Эка, і У. Караткевіча злучаюцца ўсе тры тыпы гістарычнага пазнання, вылучаныя ў фікцыянальным дыскурсе І. А. Весялоўскай. Такую магчымасць пісьменнікам дае кампазіцыя і сюжэт. Увядзенне гістарычнай эпохі ў кантэксте яе сацыяльных калізій патрабавала ад мастакоў адпаведнай ідэйна-філасофскай і светапогляднай асновы, якая, у сваю чаргу, прыводзіла да ўзнікнення новых формаў пісьма, пашырала вобразна-семантычныя межы слова. У творах пісьменнікаў адбылася важная трансфармацыя ў адносінах аўтара да мінулага, яго адлюстравання і погляду на гісторыю. Гэтыя змены спарадзілі праблему мастацкага спасціжэння мінулага ў сучаснай літаратуры.

У мастацкай прасторы рамана “Імя ружы” можа вылучыць рэальны гістарычны канфлікт паміж германскім імператарам Людовікам Баварскім і авіньёнскім Папам Іаанам XXII. Перамовы, што вяліся і праваліліся ў манастыры, дзе якраз і разгортваецца асноўнае дзеянне рамана, былі адным з эпизодаў гэтага канфлікту. Разам з тым на старонках твора акрамя самога канфлікту згадваюцца і дзейнічаюць гістарычныя асобы: гэта не толькі Папа і імператар, але і Уберцін Казальскі, Міхаіл Цезенскі, Бернард Гі. Нават у Вільгельма, галоўнага героя рамана, маецца гістарычны прататып – гэта англійскі царкоўны навуковец Вільгельм (Вільям) Оккам. У героя і прататыпа супадаюць не толькі нацыянальнасць, імя, род заняткаў, але і некаторыя больш прыватныя факты біяграфіі.

Д. У. Затонскі, даследуючы гістарызм у творчасці італьянскага пісьменніка, прыводзіць словы прафесара Эрнста Фолмера, які мяркуе, што У. Эка ‘сярэднявечным матэрыялам валодае, але па-асабліваму: толькі як *мадэллю* або *прыкладам* <...> у “Імя ружы” дадзена *ўражлівая рэканструкцыя сярэднявечнай ментальнасці*’ [5, с. 18]. Але галоўнае ў іншым: Вільгельм – гэта як бы “‘наш чалавек у Сярэднявеччы’, а тым самым Сярэднявечча, у сваю чаргу, становіцца як бы ‘нашым’ ці дакладней ‘усеагульным’ – усеагульным станам і ўсеагульнай прасторай” [5, с. 18].

Сам У. Эка адрознівае тры спосабы аповеда пра мінулае, ці, па-іншаму, тры разнавіднасці гістарычнага рамана. *Першы* – *romance*, нешта міфагатычнае, дзе мінулае не больш чым *антураж*: “тут мінулае выкарыстоўваецца як антураж, як падстава, як фантастычная перадумова: серада, якая дае свабоду ўяўленню. Таму дзеянне *romance* не абавязкова павінна быць аднесена ў мінулае. Для гэтага дзеяння важна толькі разгортвацца не *цяпер* і не *тут*, а таксама каб пра *цяпер* і *тут* наогул нічога не гаварылася, нават алегарычна. Большая частка навуковай фантастыкі на самай справе *romance*. “*Romance*” – гэта апавесць пра *дзесьці*» [3, с. 641].

Затым “раман плашча і шпагі” ў духу Дзюма, дзе на фоне квазі-гістарычных рэалій развіваецца выдуманая інтрыга, а героі – выдуманыя і сапраўдныя – дзейнічаюць толькі згодна агульначалавечым матывам: тут “выводзіцца мінулае сапраўднае, вядомае; яго пазнавальнасць забяспечваецца наяўнасцю персанажаў, узятых з энцыклапедыі (Рышэлье, Мазарыні), якія тут робяць тое, што не зафіксавана ў энцыклапедыі (інтрыгі з Мілэдзі, супрацоўніцтва з нейкім Банасье), але і не супярэчаць таму, што сказана ў энцыклапедыі. Вядома, гэтыя гістарычныя персанажы павінны адпавядаць дадзеным гістарыяграфіі і рабіць тое, што яны ў рэчаіснасці рабілі” [3, с. 641].

Трэці – раман уласна-гістарычны, дзе героі не абавязкова жылі на самай справе, затое здзейсненыя імі дзеянні маглі быць толькі там і тады: “усе ўчынкі герояў неабходныя для таго, каб мы лепш зразумелі гісторыю – зразумелі тое, што было на самай справе. Падзеі і персанажы выдуманыя. Але пра Італію адпаведнага перыяду яны распавядаюць тое, што гістарычныя кнігі, з такой пэўнасцю, да нас проста не даносяць. У гэтым сэнсе я безумоўна пісаў гістарычны раман. І не таму, што рэальныя асобы Уберцін і Міхаіл павінны былі ў мяне казаць прыкладна тое ж, што яны казалі на самай справе. А таму, што і выдуманыя персанажы нахшталт Вільгельма павінны былі казаць менавіта тое, што яны казалі б, калі б жылі ў тую эпоху” [3, с. 642].

Раман “Імя ружы”, як і адзначае яго аўтар, адпавядае трэцяй разнавіднасці. Пісьменнік выразна прамалёўвае мяжу суадносін гістарычнага факта і выдумкі. У аснову апавядання ўводзяцца гістарычныя факты і асобы, але аснову сюжэта складае цалкам прыдуманая гісторыя (падзеі ў абацтве), якая магла б мець месца ў рэальнасці XIV стагоддзя. Выдумка дае магчымасць мастаку даследаваць не толькі асобу ва ўмовах Сярэднявечча, але і фантастычны экстрэмізм рэнесанснага чалавекабожжа.

Такім чынам, У. Эка, прафесійны гісторык-медывіст, з веданнем справы ўзнаўляе эпоху позняга Сярэднявечча, адлюстроўваючы жорсткую сутычку веры, забабонаў, асабістых інтарэсаў, кашмараў інквізіцыі, крывадушнасці і ханжаства. Манастыр з яго ўнікальнай бібліятэкай арганічна ўпісаны ў тагачасныя рэлігійна-свецкія адносіны, у своеасаблівую сістэму «правапарадку», для якога Веды, што захоўваюцца бібліятэкай, – сімвал боскага адкрыцця. Вільгельм, які шукае злачынцу, шукае на самай справе ісціну, спрабуе зразумець сутнасць рэчаў.

Свой раман “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” У. Караткевіч насычае вялікай колькасцю вытрымак з гістарычных летапісаў і хронік: ім выкарыстаны “Хроніка Белай Русі” Мацея Стрыкоўскага, творы Францыска Скарыны, сярэднявечны беларускі Апокрыф, загад аб прытворшчыках, вытрымка з апокрыфаў, Апакаліпсісу, Евангелля ад Лукі, Яна, Мацвея, першая кніга Царстваў, другога паслання карынфянам, пасланне рымлянам, пасланне апостала Іуды. Як адзначае А. У. Русецкі, “многія месцы ў рамане, асабліва тыя, дзе Іуда і Багдан Роскаш – людзі, якія нібыта самі былі сведкамі гародзенскай Хрыстовай ‘адысеі’, стварылі асабісты летапіс аб яго цудах

(“Слова двух сведкаў”), палемізуюць з летапісцам Андронікам Лагафілам з Буйнічаў Магілёўскіх ды Варламам Аршанскім, цалкам вытрыманы ў стылі славянскіх хронік і летапісаў” [6, с. 49].

Тым не менш, прамога ўказання на час дзеяння ў рамане няма, яго можна вызначыць толькі пры дапамозе супастаўлення шэрага фактаў, звязаных з імем канкрэтнай гістарычнай асобы, якая з’яўляецца носьбітам інфармацыі. У. Караткевіч у розных сітуацыях называе больш за сотню імёнаў навукоўцаў, палітыкаў, літаратараў, мастакоў, рэлігійных дзеячаў. Адпаведна аналізуючы сувязі персанажаў можна выбудаваць часавую (гістарычную) мадэль. Чым і зоймемся. Хрыстос – Братчык – з’явіўся ў Гродне “на пачатку панавання таго Жыгімонта Першага” [7, с. 2]. Вядома, што кіраванне дадзенага караля прыпадае на перыяд з 1506 па 1548 гады. Згадваецца каралева Бона, якая стала жонкай Жыгімонта ў 1518 годзе, гаворыцца, што ў Ватыкане на троне быў Леў X (1513–1521 гг.), а таксама ўдакладняецца, што ўжо памёр Леанарда Да Вінчы (1519 г.). Такім чынам, час дзеяння ў рамане можа быць суаднесены з 1520–1521 гадамі. Як сцвярджае А. Станкевіч, “аўтар здымае прамую магчымасць канкрэтнай даціроўкі, і робіцца гэта таксама праз сістэму антрапонімаў: так адзін з цэнтральных персанажаў рамана – слава і гонар Гродна, вялікі гуманіст Бекеш, у рамане юнак, але рэальны Каспар Бекеш у 1520 годзе толькі з’явіўся на свет. Такім чынам, для Караткевіча дакладная гістарычная даціроўка не такая важная (хоць ён і пісаў гістарычны раман), галоўным было ўзнаўленне атмасферы еўрапейскага рэнесанснага пералому” [8, с. 78]. Такім жа прынцыпам пры напісанні рамана кіруецца і У. Эка, што дае нам падставы казаць пра падабенства падыходаў да гістарычнага матэрыялу і яго творчае выкарыстанне для напісання твораў, дзе галоўнай мэтай было не прытрымлівацца пэўных і дакументальна зафіксаваных падзей, а перадаць эпоху і асобу дадзенага канкрэтнага перыяду.

Сам жа У. Караткевіч у адным са сваіх інтэрв’ю прызнаваўся: “На гістарычных сюжэтах я ствараю сваю матрыцу будучага. Калі ты ў пэўнай сітуацыі калісьці зробіў так, а не інакш, то і праз сто, тысячу гадоў ты ў падобных абставінах зробіш у нечым падобны ўчынак. Кожны гістарычны сюжэт – гэта адкрытая размова з сучаснікам. А дзе яшчэ можна паказаць так поўна чалавека, што стаіць перад выбарам, кім яму быць, калі не на фоне гісторыі, вайны, экстрэмальных умоў, у якія трапляе гэты чалавек і праяўляецца ўвесь да канца, да тых рыс характару, якія ён, можа, і сам не падазраваў у сабе?” [9, с. 6].

М. А. Дабралоубаў адзначаў, што задача гістарычнага раманіста заключаецца ва ўнясенні ў гісторыю сваёй выдумкі, але выдумка гэта павінна быць заснавана на гісторыі, выводзіцца з натуральнага ходу падзей і быць непарыўна звязанай з гістарычным апавяданнем. Гэтая задача была ў поўнай меры рэалізаваная і У. Караткевічам, і У. Эка. Раман “Хрыстос прыямліўся ў Гародні” – гэта праўдзівае адлюстраванне жыцця і побыту сярэднявечнага беларуса, своеасаблівы дапаможнік па этнаграфіі народа. Акрамя гэтага

ў творы ўзгадваюцца рэальныя бітвы пад Крычавам і Крутагор'ем з татараманголамі, а таксама вялікі голад у Гродзенскай зямлі ў XVI стагоддзі. Да трактавання сваіх персанажаў У. Караткевіч падыходзіць у залежнасці ад агульнай задачы твора, адыходзячы, калі трэба, ад гістарычнай дакладнасці, але героі рамана жывуць у сваім часе, думаюць і дзейнічаюць адпаведна сацыяльным, рэлігійным, маральным законам і нормам грамадства таго гістарычнага перыяду.

Асаблівае значэнне для стварэння гістарычнага праўдападабенства маюць уведзеныя ў кантэкст твора ўрыўкі з летапісаў і хронік. Беларускі пісьменнік адзначаў: “Я не магу абакрасці вас, зрабіць вас бяднейшымі, адабраўшы ў вас гэтую маленькую жамчужыну, згубленую ў старой пыльнай кнізе. І адначасова гонар мой не дазваляе мне выдзерці кавалак з “Кронікі Беларускай Русі” і паднесці яго вам як сваё. Таму буду казаць я, а там, дзе слабы будзе мой язык, я дам словы летапісцу, які наблытаў і сям-там нахлусіў, але застаўся геніем стылю, геніем мовы, геніем хітрай іроніі і сонечнага гумару” [7, с. 302].

Такім чынам, можна сцвярджаць, што раман “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” вызначаецца рэалістычным падыходам да адлюстравання гісторыі, што звязана з шырокім выкарыстаннем гістарычных дакументаў, летапісаў, хронік, вуснай народнай творчасці, увядзеннем у палатно мастацкага твора падзей і імёнаў рэальна існаваўшых людзей. Пісьменнік пры дапамозе тыповых карцін жыцця беларусаў у познім Сярэднявеччы стварае своеасаблівую мастацкую энцыклапедыю побыту народа, яго этнаграфіі, фальклору, абуджае цікавасць сучаснікаў да вывучэння роднай гісторыі, мовы, культуры. Абодва пісьменнікі ў сваім апавядзе зыходзяць з прынцыпу праўдападабенства, гэта значыць з таго факта, ці ўласцівы дзеянні героя дадзенай эпосе ці не, ці магло ў прынцыпе нешта падобнае адбыцца з тым ці іншым персанажам, улічваючы пры гэтым як норавы і законы эпохі, так і псіхалогію героя. Таму ў абмалёўцы сістэмы вобразаў у раманах важна не тое, што мела месца ў рэчаіснасці, а стварэнне дакладнага гістарычнага партрэта асобы і перадача агульнага каларыту эпохі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Дильтей, В.* наброски к критике исторического разума / В. Дильтей ; перевод А. П. Огурцова // Вопросы философии. – 1988. – №4. – С. 135–152.
2. *Черная, Н.* Позиция писателя и развитие романских форм / Н. Черная. – Киев : Наук. думка, 1990. – 160 с.
3. *Эко, У.* Заметки на полях «Имени розы» / У. Эко // Имя розы. Роман. Заметки на полях «Имени розы». Эссе / У. Эко / Перев. с итал. Е. А. Костюкович. – СПб., 1997. – С. 596–644.
4. *Веселовская, И. А.* Историческая реальность и вымысел : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 / И. А. Веселовская ; Санкт-Петербург. гос. ун-т. – СПб., 2003. – 25 с.

5. *Затонский, Д. В.* Модернизм и постмодернизм: Мысли об извечном коловращении изящных и неизящных искусств / Д. В. Затонский. – Харьков : Фолио; М. : ООО «Издательство АСТ», 2000. – 256 с.
6. *Русецкі, А.* Уладзімір Караткевіч: праз гісторыю ў сучаснасць : Нататкі літаратурнай творчасці / А. Русецкі. – Мінск : Маст. літ., 1991 – 287 с.
7. *Караткевіч, У.* Хрыстос прыязміўся ў Гародні: Евангелле ад Іуды : раман / У. Караткевіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1972 – 468 с.
8. *Станкевич, А.* Ренессансный код в романе В. Короткевича «Христос приземлился в Гродно» / А. Станкевич // Автор как проблема теоретической и исторической поэтики : сб. науч. ст. в 2 ч. – Ч. 1 / ГрГУ им. Я. Купалы ; редкол. : Т. Е. Автухович (отв. ред) [и др.]. – Гродно, 2008. – С. 77–88.
9. *Караткевіч, У.* Любую справу рабіць хвацка : з У. Караткевічам гутарыла Р. Станкевіч / У. Караткевіч // ЛіМ. – 1982. – 3 снежня. – С. 6.

Поступила в редакцию 24.05.2023